

Æiwisl och Roðwisl

Mansnamnet *Æiwisl* är endast belagt på två tidigvikingatida runstenar: Sparlösastenen (Vg 119) och Kälvestensstenen (Ög 8). På den förstnämnda finns tre skrivningar av namnet: **a:iuls** (nominativ), **aiuis** och **ajuiſl** (båda ackusativ), medan den östgötska ristningen har **aiuisli** (dativ). Det råder enighet om att efterleden i namnet är runnordiska *-gisl* < urnordiska *-gīslar*, men det finns två uppfattningar om förleden: å ena sidan **Aiwa-* 'alltid' (von Friesen 1940 s. 38) eller **Aiwi-* 'evighet' (Grønvik 2001 s. 238), å andra sidan **Aina-* räkneordet 'en' (Williams 1994 s. 7 ff., NRL s. 263).

Henrik Williams (1994 s. 10) argumenterar för att **Aiwa-* inte kan utgöra förled i *Æiwisl* eftersom »**aiwa-* borde utvecklas till *Øy-* och skrivas **au**, inte **ai**». Han avser därmed ett *w*-omljud på diftongen *æi* < *ai*. Men detta omljud verkas inte av kvarstående *w* före vokal (von Friesen 1901–06 1 s. 30, Noreen 1904 § 70.2, § 80.I.3, Wessén 1968 s. 33), som t.ex. i fornvästnordiska *ævi*, fornsvenska *æve* < urnordiska **aiwīn-* 'evighet'. Därför är **Aiwaġslar* eller **Aiwiġslar* möjliga utgångsformer för *Æiwisl* och jag menar till och med att det är endast så man kan förklara namnet.

Man bör kunna räkna med en tidig övergång från klusilt *g* till frikativt *ɟ*, i enlighet med en regel formulerad av Bengt Hesselman (1948–53 2 s. 364):

De tonande explosivorna *b*, *d*, *g* existerade enligt äldre samnordisk och förliterär fonetik normalt endast i uddljudet [...]. I andra ställningar korrespondera med *b* etc. motsvarande tonande frikativor [...] I konsekvens härmed substitueras begynnande **b*, **g* i efterlederna av *v*, *ɣ* efter vok[al], *r* och *l*; **d* av *ð* efter vok[al] och *r* [...]

Detta är en regel som torde gälla såväl urnordiska som fornvästnordiska, dock endast fakultativt så att det har kunnat finnas en variation mellan uttal med klusil och frikativ. Skrivningen **purhils** *Þorzils* (U 144) är ett exempel på regelns verkan under vikingatid (Fridell 2020 s. 202). Försvagningen *g* > *ɟ* är ett första steg mot och en förutsättning för det bortfall av konsonanten som verkar ha varit relativt vanligt att döma av vikingatida runbelägg: **apisl** U 35, DR 221, IM MM130, **oþ[is]la** Sö 274, **...rnils** DR EM85;343, **aurnils** Sö 274, **ernisl** U 828, **asl** Nä 12, **osl** Vs 9, **usl** Sö 190, **...uþils** U Fv1968;279, **...ls** DR 120, **hoislar** Ög 136, **roþuisl** G 134, G 181, **ruþuisl** G 280, **roþisl** Sö 240, **þurils** DR 229, DR 370, Vg 79 (NRL s. 16, 26, 31, 35, 79, 119, 231, 305). Man kan lägga märke till att såväl Pilgårdsstenen (G 280) från 900-talets slut som Rökstenen (Ög 136) från 800-talet finns representerade, vilket talar för att bortfallet kunnat vara tidigt.

För *Æiwisl* tänker sig von Friesen (1940 s. 38) utvecklingen: »**aiwa-gīslar* > **aiu-īslr* > samno. **æiwīsl*». Om man i stället utgår från **Aiwiġslar* bör utvecklingen ha varit: **Aiwiġslr* > **Aiwisl*. Det är alltså *w* från förledens urnordiska form som är bevarat i *-wisl*.

Ytterligare nordiska personnamn som följer samma mönster är: *Bøðvildr* < **Baðwaheldir* (Noreen 1923 § 83, Blöndal Magnússon 1989 s. 100), *Bøðvarr* < **Baðwa-harjar* (Harðarson 2004 s. 552, NRL s. 53), *Hávarr* < **Hauha-gairar* (Harðarson 2004 s. 553), *Sævarr* < **Saiwi-harjar* (Peterson 2010 s. 187 ff.; **seuar** ÖI 21), *Ævarr* < **Aiwa-/Aiwi-harjar* (Harðarson 2004 s. 559) och *Óvarr/Ávarr* < **Anu-gairar* (Brøndum-Nielsen 1950 s. 194, Harðarson 2004 s. 559, NRL s. 38; **ouair** DR 190, **ouair** DR 192). Namnen torde ha utvecklats på följande sätt: **Baðwaheldir* > **Baðuhildir* > **Baðuhildr* > **Bøðwildr* > *Bøðvildr* (Noreen 1923 § 83, 134a), **Baðwaharjar* > **Baðuharir* > **Bøðwarr* > *Bøðvarr* (Noreen 1923 § 134a, Blöndal Magnússon 1989 s. 100), **Hau-*

hagairar > **Hāwazairar* (jfr Widmark 1991 s. 145, Elmevik 2000 s. 166) > **Hāwairr* > **Hāwæirr* > *Hávarr*, **Saiwiharjar* > **Saiwiharir* > **Sæiwarr* > *Sævarr*, **Aiwaharjar* > **Aiwarir* > **Æiwarr* > *Ævarr*, **Aiwiharjar* > **Aiwiharir* > **Æiwarr* > *Ævarr*, **Anu-gairar* > **Anuzairr* > **Anwæirr* > *Awæirr* > *Ávarr/Óvarr* (om ljudutvecklingen i detta sistnämnda namn, se Brøndum-Nielsen 1950 s. 194). *Ávarr/Óvarr* är de västnordiska formerna. På östnordiskt område har diftongen i efterleden i detta namn i stället utvecklats *æi* > *e* (**auer** DRM 26, fda., fsv. *Aver*; NRL s. 38).

Att det har funnits ett *u* eller *w* i förleden i den urnordiska ursprungsformen är sålunda en nödvändig förutsättning för att namnet ska kunna utvecklas till *Æiwisl*. En viktig implikation av detta är att **Ainagīslar* inte kan bli *Æiwisl*.

Williams (1994 s. 8) antar i stället att i namnen på *-gīslar* »/g/ [...] har kunnat reduceras till /w/», vilket det finns svagt ljudhistoriskt stöd för. Noreen (1904 s. 218) nämner endast *ɝ* > *w* som en dialektal utveckling från *o*. 1350 i fornsvenskan och då endast efter *a*, *o* och *u*. Och den minsta gemensamma nämnaren för alla personnamnen ovan är ju inte heller att efterleden börjar på *g* > *ɝ* utan att det finns ett *u* eller *w* i förleden som bevaras genom ljudutvecklingen samt en lättflyktig konsonant i efterledens början (*ɝ* eller *h*) som har fallit intervokaltiskt.

Elias Wessén (1968 s. 33) sammanfattar utvecklingen av triftongen *aiw* i den här aktuella kontexten som **aiw* > **æiw* > **æw* > *æv* (enligt von Friesen 1901–06 passim; annorlunda: **aiw* > **aw* > **æw* [genom *i*-omljud] Noreen 1904 § 80.I.3; jfr Noreen 1923 § 97:3 där han anslutit sig till von Friesen). Wessén skriver också: »man [måste] förutsätta, att triftongen *aiw*, *æiw* i urnordiskan har förvandlats till *æw*». Otto von Friesen (1901–06 1 s. 44, 70) förefaller benägen att tidfästa ljudövergången till relativt sent under synkopetiden. Jag har ovan argumenterat för att namnet *Æiwisl* i Sparlösa- och Kälvestensristningarna endast kan förstås som utgående från **Aiwagīslar* eller **Aiwigīslar*. Om det är korrekt innebär det att triftongen *æiw* kunnat kvarstå i Götaland på 800-talet liksom på Jylland vid samma tid (Maltstenens **aiuinrunār** *æiwinrunar* 'evighetsrunor'). Ett möjligt motexempel är **sawilagar** på den i Skåne funna Lindholmsamuletten från 500-talet, vilket har tolkats som ett personnamn med förleden **Sæwi*- < **Saiwi*-, men där det även finns andra förslag (se Elmevik 1999, LUP s. 15). En så relativt tidig utveckling **aiw* > **æw* skulle vara oväntad. Man kan också notera skrivningen **hateka** i samma inskrift som väl rimligen måste stå för *haiteka* 'heter jag'.

*

För de gotländska beläggen på namnet *Rodwisl* räknar Otto von Friesen (1940 s. 38) med motsvarande förlopp genom att »g bortfallit före synkopen av *u* i *hrōþu*-» och att namnet utvecklats »**hrōþu-gīslar* > *hrōþu-īslar* > fgotn. [...] **hrupuisl**». Förleden i *Rodwisl* och de många andra nordiska forntida namnen på *Hrod*- sammanhänger med fvn. *hróðr*, gen. *hróðrs*, *hróðrar* m. 'berömmelse, gott anseende', men detta kommer – liksom fornengelska *hrōðor* – av ett **hrōþrar* (Hellquist 1948 s. 845, Kroonen 2013 s. 249, Björvand & Lindeman 2019 s. 974) och kan därför inte utgöra förled i de aktuella personnamnen. Därför har man antagit att det i stället ingår en motsvarighet till fornengelska *hred* m. 'seger, ära' < **hrōþiz* och rekonstruerat **Hrōþigīslar* osv. (de Vries 1962 s. 258 ff., 264, Blöndal Magnússon 1989 s. 376, LUP s. 12, 29, 39). Det är emellertid troligt att detta **hrōþiz* är bildat till ett verb **hrōþijan* > fornengelska *hrēðan* 'jubla, glädja sig' vilket – liksom adjektivet fvn. *hróðigr* 'berömd', gotiska *hropeigs* 'segerrik' och fornengelska *hrēdig* 'segerrik' – torde vara bildat till ett substantiv med annan stavvokal, som

utgör förled i personnamnen (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 974) – och sannolikt även i fvn. *hródmogr* 'berömd son' i skaldespråket. Detta substantiv har föreslagits vara en *a*-stam **hrōþar* (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 974). Namnet *Rodwisl* är dock ett tungt argument för att von Friesens rekonstruktion med **Hrōþu-* i stället är den korrekta (jfr *Rolf* < **Hrōþuwulfar* hos Noreen 1923 § 228 och Hellquist 1948 s. 842), eftersom det är det enda sättet att förklara efterleden *-wisl* i namnet.

Suffixet *-þu-* har som vanlig funktion att bilda maskulina abstrakta nomina actionis till rötter eller verbalstammar (Olson 1916 s. 483 ff.), vilket stämmer på **hrōþur*, eftersom den germanska roten **hrō-* allmänt antas ha en verbal grundbetydelse 'berömma' (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 975; jfr betydelsen 'lovkväde' för fvn. *hróðr*). Samma rot ingår med *m*-suffix i verbet *berömma* (inlånat från lågtyskan) och med oklar bildning i verbet *rosa* 'prisa, ära' (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 974 f.). Fvn. *hróðr* < **hrōþrar* bör vara en sekundär ombildning av **hróðr* < **hrōþur*, en inte ovanlig förändringstyp som ytterst beror på mönsterpåverkan från *-þra*-bildningar, som ju också kan bilda maskulina abstrakta nomina actionis-avledningar till rötter eller verbalstammar (Olson 1916 s. 549 ff.). Denna semantiska likhet tillsammans med sammanfallet av formen i nominativ singularis bildar grund för ombildningen. Sven Ekbo (1958 s. 188 ff.) har övertygande förklarat fvn. *róðr*, gen. *róðrs*, *róðrar*, 'rodd' – i kontrast till fsv. *rodher*, gen. *rodhar* (yngre *rodhs-*) – på motsvarande sätt.

Litteratur

- Barnes, Michael, 2019: Runic inscriptions of the Isle of Man. London. (Runrön 22.)
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Blöndal Magnússon, Ásgeir, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Brøndum-Nielsen, Johannes, 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1. Indledning. Tekstkildernes lydbetegnelse. Vokalisme. 2. Udg. København.
- DR EM85;343 = Runsten från Øster Larsker, Bornholm. Publicerad i Moltke 1985.
- Ekbo, Sven, 1958: Om ortnamnet Roden och därmed sammanhängande problem. En översikt från nordisk synpunkt. I: ANF 73. S. 187–199.
- Elmevik, Lennart, 1999: Sockennamnet *Villberga* och Lindholmsamulettens **sawilaggar**. I: SaoS. S. 137–146.
- 2000: Till diskussionen om den urgerm. *au*-diftongens utveckling på nordiskt område, särskilt i förbindelsen *auh*. I: Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia, Umeå 20–22 november 1997. Umeå. (Studier i svensk språkhistoria 5; Nordsvenska 11.) S. 163–174.
- Fridell, Staffan, 2020: *Adis*. I: SAS 35. S. 201–203.
- Friesen, Otto von, 1901–06: Till den nordiska språkhistorien. Bidrag 1–2. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala 7:2, 9:6.)
- 1940: Sparlösastenen. Runstenen vid Salems kyrka, Sparlösa socken, Västergötland. Läst och tydd av Otto v. Friesen. Med ett tillägg om den arkeologiska datering av Bertil Almgren. Stockholm. (Kungl. Vitterhets, historie och antikvitets akademins handlingar 46:3.)

- G + nummer = inskrift i GR eller GR 3.
- Grønvik, Ottar, 2001: Die Runeninschrift auf dem Stein von Sparlösa – Versuch einer Deutung. I: Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte. Festschrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23.12.2001. In Verbindung mit Olof Sundqvist & Astrid van Nahl hrsg. von Michael Stausberg. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum RGA 31.) S. 236–262.
- Harðarson, Jón Axel, 2004: Nordische Personennamen vom Typ *Einarr*, *Hróarr* und *Steinarr*. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum RGA 44.) S. 545–564.
- Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Hesselman, Bengt, 1948–53: Huvudlinjer i nordisk språkhistoria 1–3. Uppsala–Stockholm–Oslo–København. (NK 3–4.)
- IM MM + nr = inskrift i Barnes 2019.
- Kroonen, Guus, 2013: Etymological dictionary of Proto-Germanic. Leiden–Boston. (Leiden Indo-European dictionary series 11.)
- Moltke, Erik, 1985: Runes and their origin. Denmark and elsewhere. Copenhagen.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- 1923: Altländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen. 4. aufl. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- Nä + nummer = inskrift i När.
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- Peterson, Lena, 2010: Reconstructing lost words from old personal names – and the meaning of the place-name element *-lev*. I: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112.) S. 185–193.
- Svärdström, Elisabeth, 1968: Runfynd 1967. I: Fv 63. S. 275–288.
- Sö + nummer = inskrift i SöR.
- U + nummer = inskrift i UR.
- U Fv1968;279 = Runsten från kyrkoruinen Flasta mur, Skoklosters sn, Uppland. Publicerad i Svärdström 1968.
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm.
- Vg + nummer = inskrift i VgR.
- Widmark, Gun, 1991: Fornvästnordiska förleder i omljudsperspektiv. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 19.)
- Williams, Henrik, 1994: Runsvenska namnproblem 2. Det runsvenska mansnamnet *Øysl* (?) och det fornsvenska *Asle*. I: SAS 12. S. 5–31.
- Vries, Jan de, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 2. aufl. Leiden.
- Vs + nummer = inskrift i VsR.
- Ög + nummer = inskrift i ÖgR.
- Öl + nummer = inskrift i ÖlR.

Jultorp i Larv

Marginalanteckningar till *Hjul-* i svenska ortnamn

En by i västgötasocknen Larv bär namnet *Jultorp*.¹ Detta behandlas av Ivar Lundahl i SOSk 9 (s. 9 f.). Han anför därvid äldre skrivningar som *Hiultörp* 1550, *Hiultorp* 1567, *Hiuletorp* 1577 och *Hiuletorpp* 1582. Lundahl håller för troligt att bynamnets förled innehåller antingen ordet *hjul* i betydelsen '(vatten)kvarn' (jfr Lindqvist 1926 s. 133 ff.) eller genitiv av ett fornsvenskt mansnamn **Hiule* som man tänkt sig i vissa ortnamn och som möjligen ursprungligen kunde vara ett binamn med innebörden 'den hjulbente'. Han omtalar att byn ligger vid ett vattendrag, »men någon kvarn finnes åtminstone numera icke», tillägger han.

För *-ryd*-namnet *Jularöd* (äldre *Hiula-*) vid en å i Habo socken, Västergötland, överväger Lundahl (i SOSk 13 s. 102 f.) likaledes alternativet *hjul* '(vatten)kvarn' och ett mansnamn **Hiule*, men han kan också tänka sig yrkesbeteckningen *hjulare* 'hjulmakare' i förleden. Ett äldre **Hiularathorp* kan väl genom bortfall av den obetonade tredje vokalen och dissimilatoriskt *r*-bortfall ha utvecklats till *Hiuletorp* i Larv.

Vid tolkningen av bebyggelsenamnet *Jula* i det västgötska Utby nämner Lundahl (i SOSk 11:1 s. 139 med belägget *in villa Hiulum* 1349) möjligheten att något kretsformigt i terrängen ligger bakom användningen av ordet *hjul* i detta fall.

Med ett anført östgötskt *Hiwlabekx mala* 1370 som utgångspunkt har Natan Lindqvist (1926 s. 129 ff.) genomfört och redovisat en undersökning av svenska ortnamn som efter hans mening innehåller eller kan innehålla ordet *hjul* med syftning på en eller flera kvarnar. Det kan vara fråga om skvaltkvarnar. Han beskriver (s. 130) hur *hjul* genom pars pro toto-tänkande kunnat bli en beteckning för sådana kvarnar,

möjligen af samma typ som de västgötska s. k. 'efotakvarnarna', som endast bestå af ett vågrätt liggande skofvelhjul, fästadt vid en ståndare, som öfverst uppbär den öfre kvarnstenen, medan den undre stenen hvilar på sidostöd. Hos dessa primitiva kvarnar var hjulet det mest framträdande. I bäckar med mindre forsar kan understundom en hel rad sådana små 'hjul' förekomma.

I NoB 74 publicerade Lena Peterson (1986 s. 159 ff.) ett bidrag med titeln *Jularbo*, mansnamnet **Hiule* och något om ortnamn på (*H*)*jul-*. Att beakta i fallet *Jultorp* är särskilt hennes slutsatser rörande det antagna mansnamnet **Hiule*. Hon anser (s. 161 f.) att man inte helt kan utesluta möjligheten av ett mansnamn **Hiule* som ortnamnsförled, »men i de allra flesta fall skall man nog först söka andra förklaringar till ortnamnen på (*H*)*jul-*». Peterson nämner alternativet att *Hjul-* i ortnamn åsyftar vattenkvarnar och erinrar också om tanken att ortnamnelementet *Hjul-* ibland kan åsyfta täkt av hjulvirke.

Vid behandlingen av slottsnamnet *Hjularöd* nära Vombsjön i Skåne är Göran Hallberg (i SkO 4 s. 131 f.) benägen att se *Hjula-* som genitiv av *hjul* 'kvarnhjul' med syftning på en förutvarande kvarn. **Hiule* omtalar han som »detta ofta återopade men aldrig styrkta mansnamn».

Av forskningshistoriskt intresse är behandlingen år 1914 – före Lindqvists utredning om *Hjul-* i ortnamn – i SOÅ 8 (s. 144 ff.) av bynamnet *Hjultorp* i västgötasock-

¹ Byn Jultorp är utgångspunkten för den stora varuhuskedjan Jula.

nen Kullings-Skövde (*Hiwletorpp* 1540 Skjb s. 132). »Från 1566 upptages i j b en kronokvarn (kyrko), den s. k. *Prästkvarken*, som 1805 sammanbyggdes med den j b 1691 införda *Mätte (Måta) kvarn* i Hjultorp», meddelar man; icke dess mindre förklaras namnet utan förbehåll som sammansatt med ett mansnamn *Hiule*. Se om detta *Hjultorp* Lindqvist 1926 s. 133 ff. (130 ff.).

Namnet *Jultorp* i Larv kan sakligt tilltalande tolkas utifrån *hjul* 'kvarnhjul'. En karta med årtalet 1764 (LSA P 123–24:3) utvisar i denna by en *Sqvalte qvarn* (beskr.) i vattendraget på platsen. Hans Claeson (1978 s. 237) omtalar en liten kvarn på utmark i Jultorp (1688). Utan att bortse från andra möjligheter finner jag det naturligt att anta att en eller flera vattenkvarnar har föranlett bruket av *hjul* i detta fall. *Jultorp* kan betyda 'nybygget med vattenkvarnar'. Sådana kvarnar kan ha tillkommit mer eller mindre samtidigt med nybygget eller ha brukats ännu tidigare av någon äldre intilliggande bebyggelse. Tänkbart är också att förleden i *Jultorp* innehåller ett medeltida namn på platsens vattendrag, ett **Hiulā* eller **Hiula* f. 'Hjulån, ån med vattenkvarn(ar)' eller ett **Hiulabækker* som i bebyggelsenamnet genom reduktion blivit **Hiula-*. Jfr t.ex. Lindqvist 1926 s. 131 f. om *Hjulån* i Ödenäs sn, Västergötland, SAOB (H 999) om appellativet *hjulbäck* 'bäck i vilken vattenhjul är uppsatt' – som med Erik Olof Bergfors tolkning i SOD 7 (s. 138 ff.) ingår i namnet *Hjulbäck*, Siljansnäs socken, Dalarna – och även DSÅ 3 s. 96 f. om en mängd namn, *Hjulbæk*, *Hjulebæk*, *Hjulbäck* och andra (»Subst. h j u l, sigtende til møllehjul»).

Litteratur

- Claeson, Hans, 1978: Herrgårdar, byar och bondgårdar. I: Larv, Långjum, Tråvad – en hembygdsbok. Under redaktion av Erik L. Johansson. Larv. S. 195–360.
- Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn I. Stockholm. (Bjärka-Säby i monografier.)
- Peterson, Lena, 1986: *Jularbo*, mansnamnet **Hiule* och något om ortnamn på (*H*)jul-. I: NoB 74. S. 159–168.
- Skjb = Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540. 1899–1902. Skara. (Bihang till Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift 2.)

Svante Strandberg